

STADLER, PILAR I JUGOSLAVENSKI ODBOR U LONDONU 1917./1918. (PREMA SPISIMA MINISTARSTVA C. K. KUĆE I VANJSKIH POSLOVA U BEČU)

Ivan PEDERIN, Zadar

Ovaj rad predstavlja prikaz i analizu spisa Ministarstva carske i kraljevske kuće i vanjskih poslova u Beču koji se odnose na promidžbu i političku djelatnost južnih Slavena, osobito Hrvata 1917./1918., odnosno поближе svibanjske deklaracije 1917. i Jugoslavenskog odbora u Londonu. Jedno i drugo bile su hrvatska inicijativa, ali jedno i drugo pokazalo je da se ne može mimo srpske hegemonije koju je hrvatska politika priznala već 1903. Iz ove hrvatske političke malodušnosti pokušao je izići vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler i njegov bliski suradnik tuzlanski odvjetnik Ivo Pilar. Oni nisu uspjeli dijelom zato što nisu mogli mimo srpske hegemonije u južnoslavenskom pokretu, a dijelom i zbog držanja cara i kralja Karla IV. Koji nije umio izići iz legitimizma i dinastizma pa nije pristajao uz trijalizam koji bi okupio Hrvate u jednoj državi pod habsburškom krunom što je bilo najbolje rješenje. Ovo rješenje bilo je moguće još 1917. Godinu kasnije poslije poraza na Solunskoj fronti, na rijeci Piave i kasnije kod Vittoria Veneto ovo rješenje nije više predstavljalo alternativu to više što se u zemljama habsburške zajednice naroda počela širiti glad.

KLJUČNE RIJEČI: *Josip Stadler; Ivo Pilar; Jugoslavenski odbor; politička povijest.*

Od 1903., a osobito poslije balkanskih ratova dalmatinski političari sve više su se orijentirali prema Srbiji. Organizacija srpskih studenata *Pobratimstvo* sazvala je 11. rujna 1904. kongres u Beogradu. Kongres je otvorio student Ljuba Nešić.¹ On je u pozdravnom govoru opisao Srbiju u XIX. st. kao zatočnika slobode južnog Slavenstva. Srbi su, kao i Bugari izborili svoju autonomiju čime je počelo novo doba kulturne emancipacije cijelog južnog slavenstva. Zagrebački student Hinko Krizman govorio je u ime hrvatskih stude-

¹ O tome je izvijestio c. k. opunomoćeni ministar i izvanredni poklisar pri kraljevskom srpskom dvoru dr. Konstantin Theodor Dumba, komtur reda Franje Josipa svog ministra vanjskih poslova grofa Goluchowskog. Haus-, Hof- und Staatsarchiv u Beču, Ministerium des Äusseren, Botschaft in Belgrad. Ovaj arhiv kao i mnogi drugi arhivi ne pokazuje više originale, već mikrofilmove na kojima se ne vidi signatura napisana na poledini spisa. Nešić je kasnije bio Pašičev suradnik kojeg je on slao u Jugoslavenski odbor da ispita raspoloženje njegovih članova, Đorđe Ć. STANKOVIĆ, *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*, 2. Beograd, 1985., str. 156.

nata o kulturnom približavanju južnih Slavena, o značenju srpskih ustanaka za Slavenstvo uopće. Bugarski student Čelengirov govorio je s manje zanosu pa je južno Slavenstvo opisao samo kao etnički pojam. Dumbu je smetalo što je na ovom kongresu bilo riječi o narodima iz obaju polovica Carevine i što su hrvatski sudionici vikali *Dolje Mađarska!* i *Dolje Austrija!*

Krizman je svojim govorom priznao Srbiji primat među južnim Slavenima što je bilo svakako pretjerano jer su srpski ustanci bili ustanci čorbadžija što su za Turke skupljali poreze, pa su onda počeli Turcima uskraćivati skupljeni novac, a rezultat tih ustanaka bila je autonomna kneževina Srbija koja je prema odlukama berlinskog kongresa postala austro-ugarski protektorat.² Međutim izgradnja pojma Srbije kao stožerne nacije na slavenskom jugu postalo je temeljno pitanje Jugoslavenskog odbora u Londonu.³ Međutim, u tom Odboru imali su i Talijani svog pouzdanika – zadarskog odvjetnika Bučevića koji je bio savjetnik talijanske ambasade u Bernu od koje je dobivao mnogo novaca za promidžbu. On je javio o govoru Ante Trumbića na rimskoj konferenciji potlačenih naroda Austro-Ugarske 24. svibnja 1918. na rimskom Capitolu koji je bio umjereniji nego što to piše u novinama. Agencija Stefani proširila je nešto pretjerani prijenos tog govora da bi umirila mase čitatelja. Trumbić je u toj prilici rekao da bi Austro-Ugarska mogla dati ustupke i time riješiti južnoslavensko pitanje pa bi Hrvati onda ostali u Carevini. Trumbić je tada bio predsjednik Jugoslavenskog odbora, uživao je podršku utjecajnih krugova u Londonu i Parizu, ali ipak nije bio protivnik Carevine, već se nadao da će se Hrvatsko pitanje riješiti u okviru Austro-Ugarske i to obazrivo predlagao u svom govoru. Trumbić nije bio ni usamljen s takvim držanjem jer Austro-Ugarska, iako je bila u ratu nije imala mnogo odlučnih neprijatelja,⁴ ako je Trumbić u svojim memoarima pisao negativno o Austro-Ugarskoj i i Hrvatima kao potlačenim to će biti zbog toga da opere Hrvatsku od talijanske i srpske promidžbe koja je opisivala Hrvate kao austrijske slugu.⁵ Trumbić je ipak s Krfskom deklaracijom, tako Bučević, dobio ovlaštenje da predstavlja južne Slavene, Nikola Pašić je Srbima u inozemstvu dao napatuk da ga slijede i podupiru što nije bilo bez mrmljanja među Srbima, a nezadovoljstva je bilo i na hrvatskoj strani. Bilo ih je koji su smatrali da bi bosanski zastupnik Stojanović bio podobniji za takvu ulogu negoli Trumbić. Međutim, on kao da se u zadnje doba povukao iz politike. Srbi su nezadovoljni i zbog toga što je Julije Gazzari zadužen da vodi promidžbu Jugoslavenskog odbora u Švicarskoj.

Predsjednik SAD Thomas Woodrow Wilson je po Bučevićevim vijestima uputio američkog sudionika na rimskoj konferenciji Nelsongaya da bude umjeren u raspravama i

---

² Ivan PEDERIN, Austrougarski prodor na Balkan – protektorat nad Srbijom 1879-1881., *Kolo*, XIII(2003) br. 3. str. 130-146.

³ Austro-Ugarska imala je svog dojavnika u tom odboru, veza je bio generalni konzul u Zürichu koji je o tome 1918. izvješćivao grofa Istvána Buriana von Rajecz, ministra c. i k. kuće i vanjskih poslova. Spisi o tome nalaze se u Haus-, Hof- und Staatsarchivu u Beču, Generalia, Slavische Umtriebe.

⁴ Takav dojam može se steći iz iz knjiga Dragovana ŠEPIĆA, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije, Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje*, tri sveska, Rijeka, 1989. koji piše o vrlo mnogo prijedloga i planova. Europska politika bila je većinom naklonjena Austro-Ugarskoj, ali je željela obuzdati njezinu ekspanziju na jugoistok, Ivan Pederin, *Austrija u europskoj publicistici u doba oko prvog svjetskog rata*, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, VDG Jahrbuch 2002.

⁵ Iz mojih političkih uspomena, *Suton Austro-Ugarske i Riječka Rezolucija*, Zagreb, 1936.

da nastoji djelovati na sudionike da se uzdrže od pretjeranih zahtjeva, osobito ne, ako bi Austro-Ugarska pokazala spremnost da na pravedan način riješi nacionalna pitanja svojih naroda. Konferencija ipak nije donijela definitivnih sporazuma pa time nije dobila ni konačnu podršku saveznika, a Jugoslavenski odbor nastavio je sa svojom promidžbom. Saveznici su očekivali da će Austro-Ugarska ponuditi novi mirovni plan. Neki su smatrali da se Austro-Ugarska u tom planu mora odreći Istre i Dalmacije, drugi da Trst i Istra moraju postati zasebna upravna jedinica s talijanskim karakterom, ali u sastavu Austrije.⁶ Prema Bučeviću talijanska vlada također je bila naklonjena ovom planu. Obje skupine tražile su da se Rijeka priključi Hrvatskoj, te da južni Slaveni steknu punu autonomiju. Italija bi se onda morala obvezati da će odustati od pokušaja da utječe na gospodarske i političke prilike u Hrvatskoj. Prema Bučeviću Srbija i Crna Gora nisu se složile ni u čemu, a u Srbiji postoji snažna struja protiv dinastije Karađorđević.⁷

Bučević je smatrao da bi austrijska vlada, ako bi zauzela povoljan stav prema zahtjevima južnih Slavena, jednim udarcem ušutkala agitaciju Jugoslavenskog odbora pa bi SAD mogla preporučiti vladama saveznika da ovo pitanje smatraju okončanim. Bučević je dodao da agitatori u Švicarskoj mnogo mirnije govore među sobom, nego li na konferencijama ili kad pišu u novinama. Bučević se o Carevini nije negativno izražavao. On je još kazao da se u Italiji nalazi *čehoslovačka pukovnija* od 11 000 vojnika kojima zapovijeda jedan češki pukovnik i jedan talijanski general, ali se ti vojnici ne šalju na frontu da ne bi pali u austrijsko zarobljeništvo i bili strijeljani kao veleizdajnici. Ovi vojnici nastoje doći na teatralan način u dodir sa svojim sunarodnjacima na drugoj strani i odvrćati ih od borbe za cara. Većina južnih Slavena s kojima je Bučević razgovarao bila je neugodno iznenađena što Austrija još šuti o ovim prijedlozima i planovima.

U to doba ustajali su i socijalisti u Sloveniji za zahtjevima za nezavisnošću pa su listovi *Naprej* i *Edinost* pisali da slovenski socijalisti više neće da budu filijala bečkih socijalista. Već jugoslavenski socijalisti pod zastavom jugoslavenskog proletarijata, tražili su nezavisnu jugoslavensku državu.

Politika je tada tražila ljude koji nisu bili nepopularni ili kompromitirani među c. k. časnicima. Spominjao se sarajevski nadbiskup Josip Stadler kojeg je predlagao *Hrvatski dnevnik*. Stadler je predvodio bosansku delegaciju caru, a bio je uz svibanjsku deklaraciju od 30. svibnja 1817. u Beču. Taj list je 20. studenoga 1817. objavio nadbiskupovu deklaraciju pod naslovom *U obranu hrvatsva* u kojoj je Stadler predlagao Dvoru rješenje hrvatskog, ne jugoslavenskog pitanja. On je u tom prijedlogu polazio od *pragmatica sanctio* 1712. ilirizma i narodnjačke politike 1861.-1868., tražio ujedinjenje Hrvatske i Slavonije sa Bosnom, Dalmacijom i Kvarnerskim otocima.⁸ Anonimni dojavnik koji je pisao ovo izvješće smatrao je da ni jedan od ovih povijesnih argumenata nije dao praktičkih rezultata u politici, da su ilirizam i nacionalizam narodnjaka mrtvi jer nisu polazili od povijesnih istina. Ovdje valja

⁶ Tako nešto predlagao je Virginio GAYDA, *L'Italia d'oltre confine* (Le provincie italiane d'Austria), Torino-Milano-Roma, 1914. On je predlagao da se na taj način objedine svi austrijski Talijani u okviru Austrije.

⁷ Srpska vojska je 1919. počnila u Crnoj Gori zvjerstva, gora nego igdje drugdje. Ivan PEDERIN, Hrvatska, Bosna i Hercegovina pod srpskom okupacijom (1918-1920), *Hrvatska Misao*, Sarajevo, V(2001) br. 18, 19-20, str. 149-167, 21-62.

⁸ D. ŠEPIĆ, *Op. cit.* 2. str. 173.

primijetiti da je Josip Jelačić savjetovao Dvoru ekspanziju na jugoistok i otpočeo je, te da je Bosna najvažnije pitanje ilirizma. To se nije dalo izbrisati iz mentaliteta suvremenog Hrvata.⁹ Valja ipak priznati da Stadlerovo i Pilarovo hrvatstvo nije imalo mnogo uspjeha u praktičnoj politici, ponajviše zbog mađarskih stavova koji se u dvojnoj Carevini nisu dali zaobići, a Mađarska je ohrabrena mirom u Brest Litovsku s Rusijom 1917. tražila da Bosna i Mačva budu izravno pod mađarskom krunom, kao nekoć potkraj srednjeg vijeka.

Dva svećenika koji su do tada uređivali *Hrvatski dnevnik* Ambroz Benković i Ilija Gavrić otišla su pa su urednici postali Ivo Pilar, odvjetnik u Tuzli i Pavičić. Organ ljubljanskog biskupa Jegliča *Slovenec* smatrao je da je Stadler, kojem je onda bilo 86¹⁰ godina, tu djelovao pod pritiskom mađarske vlade. Predsjednik mađarske vlade Tisza István bio je u listopadu 1918. u Sarajevu, želeći pridobiti tamošnje političare da Bosna i Hercegovina uđu neposredno u sastav mađarske krune što su svi odbili osim Šerifa Arnautovića koji je vjerovao da bi se u Mađarskoj bolje očuvali feudalni odnosi u Bosni.¹¹ Tisza je bio razočaran kad su mu predstavnici triju naroda predali memorandum u kojem su kritizirali neustavno stanje u Bosni i tražili sporazum s Mađarskom na bazi ravnopravnosti.¹² *Slovenec* je smatrao da je s dolaskom Pilara *Hrvatski dnevnik* potpao pod utjecaj Buriana. Bosanski Hrvati su u *Novinama* od 25. studenoga kritizirali Stadlera i smatrali da je on u potpunoj izolaciji, napustili su ga čak i svećenici. *Hrvatski dnevnik* ostao je čvrsto na stajalištima svibanjske deklaracije i objavio novu deklaraciju s brojnim potpisima političkih čelnika Hrvata.

Promemoriju Josipa Stadlera predali su Ivo Pilar i Josip Vancaš Karlu IV. u Schönbrunnu sa sugestijama o preustroju Carevine poslije rata, osobito u pogledu Bosne. Pilar je bio Stadlerov suradnik i istomišljenik koji se s njim dopisivao. Pilar je imao nekih veza u vrhovima austro-ugarske vlasti u Bosni, doznao bi od njih nešto i prenosio to svojim istomišljenicima. Radio je na sjedinjenju Bosne Hrvatskoj i za taj plan pridobio čak i neke Srbe kao Vojislava Šolu i Danila Dimovića, možda i Šerifa Arnautovića, radio je i protiv srpsko-muslimanskog saveza,¹³ on se obraćao predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu generalu Stjepanu Sarkotiću i sarajevskom gradonačelniku Vancašu: Stadler je znao da austro-ugarska vlast povoljno gleda na savez Hrvata i muslimana, a Sarkotić je bio nanklonjen trijalizmu, bio je protiv hrvatsko-srpske koalicije, valjda za to što je znao da ona prima novce od srpskog ministarstva inostranih dela.¹⁴ Sarkotić je tražio oslonca i kod

---

⁹ Ivan PEDERIN, Putopis u hrvatskoj književnosti ilirizma i realizma, *Književna istorija*, Beograd, 11(1979) br. 44.; ISTI, Časopis *Vijenac* o Bosni i Hercegovini do Šenoine smrti, Radio Sarajevo - Treći program, 12(1983) br. 40. str. 349-387.; ISTI, Hrvatska književnost o Bosni, Hercegovini i Turskoj do pokretanja *Vienca* (1869), Sveučilište u Mostaru, *Mostariensia, Časopis za humanističke znanosti*, Mostar, 1995. br. 3. str. 115-134.; ISTI, Književnost hrvatskog realizma i »Vijenac« o Bosni i Hercegovini poslije Šenoine smrti, *Kačić*, god. XXIX (1997) str. 5-65.

¹⁰ Tako stoji u izvoru. Josip Stadler prvi vrhbosanski nadbiskup rodio se u Brodu 1843., a umro je u 1918.

¹¹ Josip KOPRIVČEVIĆ, *Život i rad dr. Josipa Stadlera prvoga nadbiskupa vrhbosanskog 1843.-1918.*, priredio Petar Vrahnić, Zagreb, 21997. str. 75.

¹² D. ŠEPIĆ, *Op. cit.* 3. str. 80.

¹³ Taj savez ostvaren je na stra nicama Fabrisovog časopisa Dubrovnik. O tome Ivan PEDERIN, Velikosrpska ideologija u Dalmaciji od okupacije Bosne i Hercegovine 1878. do početka politike novoga kursa, *Kolo*, VI(1997) br. 1, str. 30-55.

¹⁴ O tome opširno u radu koji sam drugdje predložio za tisak.

Mađara. Za hrvatsko-srpsku koaliciju bili su zastupnici u bosanskohercegovačkom saboru Jozo Sunarić, Danilo Dimović, Vjekoslav Jelavić, tajnik trgovačke komore. Svibanjska deklaracija od 30. svibnja 1917. u Beču tražila je ujedinjenje svih Hrvata, Srba i Slovenaca u okviru Carevine, ali kao samostalno tijelo. Beč se bojao ovakvog preustroja, a Sarkotić je o tome pisao Burianu, u Beč je otišla delegacija sastavljena od Sunarića, Safvet-bega Bašagića, Hrasnice, Karamehmedovića, Dimovića, svi iz Sarajeva i Milića iz Banje Luke. Muslimani su bili za autonomnu Bosnu i Hercegovinu, pa je Safvet-beg Bašagić odustao od puta u Beč jer je bio za autonomiju. Stadler i njegovi protivili su se stvaranju države u kojoj bi nestalo hrvatsko ime. Bosanskohercegovački Hrvati bili su za južnoslavensko povezivanje u okviru Carevine. Stadler je u početku bio za svibanjsku deklaraciju, ali je kasnije bio protiv nje jer je u njoj vidio Jugoslaviju unutar Carevine. Sad su Stadler i Pilar napisali promemoriju svaki za sebe. Sadržaj Promemorije gotovo je isti. S tom Promemorijom otišli su Burianu. Pilar je vjerovao u pobjedu sila Osovine i sumnjao je da će pokoreni Srbi postati prijatelji Carevine. Mađari su tražili Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu za sebe.¹⁵ Postavilo se pitanje povezivanja Srbije s Carevinom, mogućnost da Srbija uđe u njezin sastav, da se Hrvatska s Bosnom, Hercegovinom i osvojenom Srbijom i Crnom Gorom vežu s Mađarskom. Generali Rhemen i Clam Martins tražili su da one budu carske zemlje. Sarkotić je predlagao da se Hrvatska, Dalmacija, Bosna i Hercegovina sjedine s Mađarskom kao *corpus separatum*. Ovaj plan bio je privlačan i muslimanima. Čuli su se i prijedlozi da se hrvatski krajevi pridruže Cislajtaciji, a srpski Mađarskoj, Bosna da se podijeli po Vrbasu. Pilar je u svojoj Promemoriji upozoravao da bi Srbija ujedinjena s Crnom Gorom bila opasnost za Carevinu, ako bi bile pod krunom sv. Stjepana. Mađari su bili protiv rješenja u korist Hrvata što je išlo na ruku Hrvatsko-srpskoj koaliciji.¹⁶

Slijedile su optužbe da je austro-ugarska vlada podijelila Hrvate i Srbe, a sad nastoji od njih udaljiti i Slovence. Tada se iz jugoslavenskog kluba povukao dr. Šušterčić, urednik časopisa *Slovenec*. Od njega se udaljilo i šest koruških zastupnika koji su se pozivali na Janeza E. Kreka, svećenika koji je osnovao Slovensku kršćansko socijalnu zvezu i bio za decentraliziranu Jugoslaviju. Jugoslavensko novinstvo tada je uspoređivalo postupke Šušterčića i Stadlera i osuđivalo ih kao protujugoslavenski čin, dovodili su Stadlera u vezu i s Josipom Frankom. Njihovi protivnici spominjali su veze Josipa Franka s dvorskim krugovima u Beču, planove za rješenje jugoslavenskog pitanja koji se kuju u Beču i Berlinu, namjere da se grade ceste iz srednje Europe prema Trstu i Jadranu, nacionalnu smrt ako se ne ostvari jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca. Jeglič je 26. studenoga objavio članak u *Slovencu* da bi pokazao kako se ne solidarizira sa Stadlerom,¹⁷ kritizirao je i Šušterčića

¹⁵ To nije novo, grof Balassa Ferenc de Gyarmath tražio je Dalmaciju za Mađarsku još 1797. Ivan PEDERIN, Dalmacija kao jabuka razdora između Hofburga i Budima poslije mira u Campo Formiju, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, Zbornik radova povodom 70. rođendana, Zagreb, 2003. str. 157-178. Dalmatince je pokušao pridobiti Kosuth Lajos da uđu u Mađarsku, ISTI, Karadžić i prvi velikosrpski i Kossuthovi emisari u Dalmaciji, *Kolo*, obn. tečaj, br. 5/6 III(CLI) (1993) str. 46-479. U Magyar orszagos Leveltar u Budimpešti nalazi se fond o posjetu Petra Karadorđevića Budimpešti 1911. On je pokušao dobiti podršku Mađarske u srpskim pretenzijama na Bosnu, ali je dobio odgovor da je Bosna mađarska i da mora ući neposredno pod mađarsku krunu.

¹⁶ Zoran GRIJAK, O sadržaju promemorije Ive Pilara caru Karlu I (IV) iz kolovoza 1917. godine, *Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara* (svezak drugi) 2002. br. 2. str. 83-101.

¹⁷ Viktor NOVAK je u *Magnum crimen*, Pola stoljeća klerikalizma u Hrvatskoj, Zagreb, 1948. opisao Stadlera i Jegliča kao najgore austrofile i klerikalce. Predgovor, str. XV. i str. 3-11.

zbog politike koja nije ni nacionalna ni demokratska. Ustao je i protiv Mađara koji su tlačili južne Slavene. *Slovenec* je insinuirao Stadleru, frankovcima i Šušterčiču i veze s budimpeštanskim krugovima. Češki *Narodni listy* pisali su o vezama Šušterčiča s bečkim kršćanskim socijalima. Rascjep se činio potpun, ali je žestina protivnika Stadlera pokazala i snagu njegovih privrženika.

U Beču se predlagalo da ruski dio Poljske dobije za kralja Karla von Habsburg i da dobije austrijsku Galiciju. Tome se opiralo 106 slavenskih zastupnika u bečkom parlamentu – Reichsratu koji su u tome vidjeli germanizaciju, Anton Korošec je predlagao da se poljsko pitanje riješi zajedno sa južnoslavenskim. Česi i južni Slaveni ustajali su protiv germanizacije Austrije i mađarizacije Mađarske. U Mađarskoj je uredovni jezik bio mađarski, inzistiralo se na mađarizaciji. Ali u Hrvatskoj mađarski nije bio uredovni jezik, osim na željeznici. U Austriji njemački nije bio uredovni, Austrija uopće nije poznavala pojma uredovnog jezika za cijelo svoje područje. Wekerle Sandor ustajao je za očuvanje cjelovitosti krune sv. Stjepana, a to je bilo suprotno južnoslavenskim zahtjevima. Lenjin je pak u prijedlogu sklapanja mira predlagao samoodređenje naroda. Ovo načelo sve više je postajalo načelo međunarodne politike pa je i Njemačka bila spremna razgovarati sa Sovjetima s tog polazišta, a austrijski ministar vanjskih poslova, grof Czernin također je bio sklon prihvatiti to načelo, ali je vlada ipak bila za očuvanje dualizma. U zastupničkom domu u Beču Slaveni su bili manjina, iako su imali većinu pučanstva, u Mađarskoj 60% ne-mađarskog pučanstva nije imalo nego 7% zastupnika u parlamentu. U tim prilikama nije se moglo govoriti o samoodređenju nacija. Ministar vanjskih poslova trebao je preporučiti kruni da odobri sastav parlamenta koji će biti u skladu sa zadnjim popisom pučanstva, a to bi onda bilo 12 Nijemaca, 10 Mađara, 10 Čeha i Slovaka, 7 južnih Slavena, 5 Poljaka, 4 Ukrajinca, 3 Rumunja i 1 Talijan. Tada bi mogli otpočeti pregovori o miru. Rat kao da se sada vodio zbog samoodređenja naroda uz koje je prionuo i Wilson, a SAD su otnedavna bile zaraćena strana.

Trumbić je 17. prosinca 1917. poslao brzojav srpskom prijestolonasljedniku Aleksandru kao predsjednik Jugoslavenskog odbora u Londonu koji izražava stremljenja sedam milijuna Srba, Hrvata i Slovenaca koji stenju pod tiranskom vlašću Austru-Ugarske. On je pozdravio što su SAD objavile Austru-Ugarskoj rat, nadao se da će se poslije rata južni Slaveni ujediniti. Drugi brzojav Trumbić je poslao Wilsonu. I u tom brzojavu pisao je o Habsburškom jarmu, pa o milijun i po Jugoslavena u obje Amerike. Pisao je da »naš narod« čini kompaktnu masu naroda Austru-Ugarske između Dunava i Jadrana, da je potlačen od dinastije i srednjovjekovne feudalne njemačke i mađarske aristokracije. Ujedinjena država imat će 12 milijuna Hrvata, Srba i Slovenaca i bit će grudobran njemačkoj ekspanziji koja je opasnost za mir i demokraciju. »Naš narod« će dočekati američku vojsku, ako se iskrca na našem tlu, kao osloboditelj. Tomaš Garrigue Masaryk je 1915. kao izbjeglica u Rusiji napisao knjigu *Borba za samoopredjeljenje* koja je 1920. prevedena na hrvatski i izdana u Zagrebu. I on je u toj knjizi pisao o njemačkoj opasnosti.

Austrija, točnije Carevina koja se u prvoj polovici XIX. st. zvala službeno *c. k. države*, pa *Austrijske* ili *Carske države*, i napokon *Austru-Ugarska* nije bila narodna država zasnovana na volji naroda, bila je naprednjačka, ali ne demokratska i dinastijska. Habsburgovci nisu bili Nijemci, nego Švicarci, nisu ni govorili njemački, nego španjolski, talijanski, a

u XVIII. i XIX. st. francuski. Takva država nerado je mijenjala svoje unutarnje povijesne granice jer su njezine kraljevine, kneževine itd. bile *vlasništvo* krune. Jačanjem parlamentarizma Carevina je postajala slična narodnoj državi, a zbog saveza s Njemačkom pojavio se strah od germanizacije koji je bio iracionalan jer Beč nikad nije nastojao nametnuti njemački kao nacionalni jezik nekom narodu Carevine, a svi narodi koji su to željeli postali su u Carevini suvremenim nacijama. Nije na odmet napomenuti odluku ministarskog programa iz 1860. kojom se zabranjuje da se njemački jezik nameće pučanstvu, već da se uprava služi jezikom koji odgovara praktičkim svrhama.¹⁸ Prema pisanju lista *Slovenec* od 17. studenoga Češka unija se suglasila sa Jugoslavenskim klubom da ujedini predsjedništva obiju klubova da bi zajednički nastupali u Parlamentu. Jednu zanimljivu vijest donijela je 14. studenoga *Hrvatska država*. Prema toj vijesti slovenski zastupnik iz Trsta Rybar istakao je u nekoj interpelaciji da su Slovenci što žive u okolici Udina 1867. plebiscitarno izrazili želju da žive u Italiji, a ne u Austriji. Ottokar Rybar je 1919. sudjelovao na Konferenciji mira u Parizu i borio se da Trst pripadne Jugoslaviji. Međutim, i *Hrvatska država* je 12. studenoga ustala protiv uzdizanja friulanskog do jezika. Friulanski funkcionira kao dijalekt, Friulanci se služe toskanskim kao književnim jezikom i ako bi Austrija uzdigla friulanski do jezika to bi bilo na štetu Talijana. Gorički katolici Faidutti i Bugatto nikad nisu dopustili da se dovede u sumnju talijanska nacionalna pripadnost Friulanaca. Ivo Frank i hrvatski političar talijanskog podrijetla Ante Crespi pokušavali su tražiti oslonac za hrvatsku stvar u Italiji 1919., ali nisu imali uspjeha.¹⁹ Prema pisanju lista *Novosti* od 4. studenoga zastupnik Ante Tresić Pavičić podnio je sudu tužbu protiv austrijske države tražeći odštetu zbog svog nezakonitog uhićenja i tamnovanja. On je bio član jednog stalnog parlamentarnog povjerenstva pa je uživao imunitet. Njegov prosvjed ipak nije imao odjeka. S njim su uhićeni Ante Tresić Pavičić, Ivo Florio Lupis Vukić, Mate Drinković, Jerko Machiedo, braća Angjelinovići, Jerko Čulić i njegova supruga Maja, Niko Bartulović, Oskar Tartaglia.²⁰ Sud nije odlučio to uhićenje, u Tresićevom stanu u Beču policija je izvršila premetačinu, a da on o tome nije bio ni obaviješten, rukopisi su mu tada odneseni, o tome nije sastavljen zapisnik, šteta mu nije bila naknađena. Ambasada u Bernu je 11. siječnja 1918. javila u Beč da je ovaj govor i slučaj imao mnogo odjeka u zapadnom inozemstvu i mnogo štetio Carevini. Gradonačelnici Kamniškog okruga uputili su jugoslavenskom klubu deklaraciju u kojoj su isticali da su Hrvati, Srbi i Slovenci jednokrvena braća koju su podijelili naši neprijatelji, a sada se oni žele ujediniti.

Međutim, u to doba počela je nestašica i inflacija pa je Anton Korošec održao govor i upozorio na nevolju i glad koji nam predstoje. Izvatke iz govora objavio je *Slovenec* 21. studenoga. Žito više nije stizalo iz Rumunjske, vlast je rekvirirala živež od slovenskih seljaka, povjerenik u Brežicama rekao je nekoj ženi Dimić iz Mosteca: Ako ne možete

¹⁸ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1967. IV. Abteilung: das Ministerium Rechberg, Bd. 1. 19. Mai 1859 – 2/3. März 1860., bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr, Anhang, Nr. IXa Ministerprogramm, o.O., o. D. (Wien, 21. August 1859) Lithographie; XI. Nationalitäten. Beč, 2002.

¹⁹ Ivan PEDERIN, Hrvatska, Bosna i Hercegovina pod srpskom okupacijom (1918-1920), *Hrvatska Misao*, Sarajevo, V(2001) br. 18, 19-20, str. 149-167, 21-62

²⁰ O teškim uvjetima tamnovanja *Govori Ante Tresić Pavičića izrečeni u austrijskom parlamentu za vrijeme rata*, priredio za tisak s predgovorom Ante Anić, Dubrovnik, 1919.

hraniti djecu zadavite ih. Bio je nosilac građanskog križa III. reda za vojne zasluge. Korošec je ustajao da se strani činovnici odnose prema Slovencima barbarski i tlačiteljski. Nestašica se teže osjećala u siromašnoj Dalmaciji s nerazvijenim prometom u koju je živež valjalo dopreмати. Nije bilo ni radne snage jer su gotovo svi muškarci od 15 do 60 godina služili vojsku. Na poljima su u Bosni radili starci, k tome je vladala suša, narod je jeo travu i korijenje, često otrovno pa su žene i djeca umirala, drugi su umirali od gladi. Vlast je rekvirirala stoku.

Jugoslaveni u Rusiji tražili su primjenu načela socijalističkog internacionalizma u rješavanju nacionalnog pitanja, ali je list *Slovenec* pisao 16. studenoga da je s Kerenskim nestala zadnja ličnost spremna da u Rusiji surađuje sa svim klasama i sa svim interesima. Uredništvo se bojalo diktature proletarijata i boljševizma. Zamjerali su Kerenskom pomirljivost prema boljševicima.

Oko 300 hrvatskih iseljenika dragovoljaca većinom iz Dalmacije došlo je iz Australije da se bore u srpskoj vojsci pa su položili prisegu u Solunu. Svi su bili katolici, ali im je govor održao pravoslavni svećenik. Sa svih strana stizali su Hrvati, Slovenci i pravoslavni Srbi i javljali se saveznicima kao dragovoljci. Većina hrvatskih iseljenika nije bila za stvaranje Jugoslavije i njihova spremnost da se bore zlorabljena je kao npr. u ovom slučaju u Solunu.²¹ Hrvati, Srbi i Slovenci organizirali su se u Rusiji u korpus od 42 360 vojnika koji su se borili u Dobruždi, poginulo ih je ili je nestalo 1 939. Mnogi Hrvati koji su pali u srpsko zarobljeništvo stupili su ili su morali stupiti u srpsku vojsku pa su se borili na solunskoj fronti zajedno s Hrvatima koji su došli iz Kanade i SAD i s onima koji su se borili u francuskoj Legiji stranaca. Neke Hrvate iz Australije Englezi su poslali da se bore na Dardanelle, iako su oni željeli da se bore za Hrvatsku. Bilo kako bilo fronta protiv Nijemaca i Mađara širila se.

U tom radu je od 1915. djelovala u Srbiji Elsie Inglis iz Škotske koja je organizirala bolnice i brinula se o ranjenicima i vojnicima što su bolovali od tifusa. Nije napustila Srbiju za austro-ugarske okupacije, kasnije je otišla u Dobruždu gdje se stavila na raspolaganje srpskoj diviziji u južnoj Rusiji, a u toj diviziji borili su se i Hrvati i Slovenci. Kad je umrla 1917. biskup Oxforda održao joj je nekrolog u kojem je govorio o hrabrom srpskom narodu. Rat i stradanja dala su dostojanstvo Srbima i snagu velikosrpskoj ideologiji koja se tih godina razbuktalala kao nikad do tada. Hrvati i Slovenci smjeli su se boriti na strani saveznika, ali samo u srpskoj vojsci. Svi oni bili su austro-ugarski podanici, i ako bi ih zarobili strijeljali bi ih zbog veleizdaje.

Te godine su srpski studenti uputili jedan apel bez nadnevka cijelom svijetu – *Appel des Etudiant Serbes aux Universités neutres du monde entier*. Bili su to studenti Serbi, Hrvati i Slovenci okupljeni u društvu *Vila* u Ženevi. Međutim u naslovu se spominju jedino Srbi. Oni su se tužili da Austro-Ugarska namjerava istrijebiti čitav srpski narod u času

---

²¹ Ivan PEDERIN, Političke i vojne organizacije hrvatskog iseljeničtva u doba I. Svjetskog rata, *Hrvatska obzorja*, VII(1999) br. 1. str. 15-126. Još Ljubomir ANTIC, *Hrvati i Amerika*, Zagreb, 1992. i Ivan ČIZMIĆ, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918.*, Zagreb, 1974. Čizmić je došao do zaključka da je iseljeničtvo bilo za Jugoslaviju, ali su zadarski izvori pokazali sasvim drugu sliku. Zanimljivo je da sam ja ovaj rad predložio za objavljivanje časopisu *Migracijske teme* 1998. Rukopis je odbijen s vrlo oštrom i nepotpisanom recenzijom u kojoj su čak bile uvrede.

kad se rađa sunce slobode i pravde. Spominjali su kršenje prava, Austro-Ugarsku koja Srbima silom nameće svoju uljudbu, njezini vojnici su suvremeni barbari koji deportiraju, denacionaliziraju i ubijaju. Srbiju su opisali kao naciju junaka koja se već deset stoljeća bori protiv osvajača s istoka i zapada.²² Mit o Srbiji kao heroju koji se bori izgrađivao se i ranije,²³ ali je sada zahvaljujući solunskoj fronti imala mnogo više odjeka i mnogo širi auditorij. K tomu je ova promidžba napravila od Srbije zatočnika čovječanstva u borbi za slobodu i pravo. Situacija je bila neobično povoljna za Srbiju.

Postupci okupacijskih vlasti bili su zbilja surovi. Vlasti su srpske seljake slale na rad u Njemačku i Galiciju, deportacija je bilo više kad je Rumunjska ušla u rat, jer se Austrija, tako apel, bojala ustanaka u Srbiji. Vlasti su deportirale sve ne vodeći računa o spolu, dobi ili društvenom položaju. Oko 15 000 Srba poslano je u koncentracijski logor u Heinrichsgrün. Prve logore ustrojili su Englezi 1903. u burskom ratu. Prema pisanju ovog apela Austrijanci su deportirali čak 2 500 djece obaju spolova i poslali ih u Malu Aziju, djevojčice za turske hareme. Austro-Ugarski Crveni križ nije htio dati srpskom Crvenom križu popise deportiraca i interniraca.

I Bugari su sustavno deportirali Srbe iz južne i istočne Srbije koju su oni okupirali. U istočnoj Makedoniji svi su bili deportirani, a njihovu imovinu dobili su muslimani. Deportirale su se čitave obitelji. Bugari su iz moravskog područja deportirali osobito liječnike, profesore, svećenike, nastavnike, narodne zastupnike, dakle sve koji bi bili mogli biti smetnja bugarizaciji tog kraja.

Austrijanci su deportirali pravoslavne svećenike, nisu poštovali julijanski kalendar koji Srbi, tako apel, smatraju dijelom svoje vjere. Zabranili su ćirilicu, pjevanje narodnih pjesama i djela najvećih srpskih pjesnika. Oni su zatvorili sve srpske škole, a potom su otvorili samo jednu gimnaziju za svu Srbiju, ali u njoj nije radio ni jedan srpski nastavnik, srpsku djecu podučavali su neprijateljski pričuvni časnici. To su mogli biti jedino Hrvati, što apel ipak ne kaže. Programi su bili preuzeti iz mađarskih škola. Mađarski i njemački jezik bili su obvezatni nastavni predmeti. Narodni i etnografski muzej opustošeni su i odneseni u Beč.

Bugari su ukinuli srpsku crkvu i podvrgli srpsko svećenstvo bugarskoj crkvi koja se u Srbiji smatra šizmatičkom. Srpske knjige i rukopisi upotrijebljeni su kao sirovina u tvornici papira. Više od 140 000 knjiga otpremljeno je u Sofiju, a to je bila duhovna baština srpskog naroda. Bugari su ukinuli sve srpske škole i zamijenili ih s bugarskim. Srpski jezik naprosto je zabranjen, a tako i srpska ćirilica. Sve srpske knjižnice zapaljene su, odnosno knjige su otpremljene u Sofiju, otvorene su bugarske čitaonice. Bugari su uništavali srpske starine koje su napominjale slavnu srpsku prošlost srednjega vijeka, kao manastire Manasija i Ravanicu – spomenike koje su čak i Turci poštovali. Oni su uništili sve natpise i slike, sve umjetnine u tim manastirima. Na taj način oni su željeli kulturno uništiti Srbiju, narod koji je u intelektualnom i moralnom pogledu mnogo iznad njih. Čak su Srbima mi-

²² Ovdje će valjati dodati da Kosovska bitka ipak nije povijesni, nego legendarni događaj, do danas nije nađen ni jedan dokument o toj bitki. Pavo ŽIVKOVIĆ, Neki manje poznati detalji o boju na Kosovu polju, *Književna revija*, Sarajevo, III(1989), novembar

²³ Ivan PEDERIN, Velikosrpska ideologija u Dalmaciji od okupacije Bosne i Hercegovine 1878. do početka politike novoga kursa, *Kolo*, VI(1997) br. 1, str. 30-55.

jenjali prezimena. Novačili su Srbe u bugarsku vojsku. Na taj način Bugarska je prekršila sve međunarodne konvencije i običaje. Austrijanci, koji su u Srbiji počinili zvjerstva, nisu išli tako daleko. U zaključku apela čita se o namjeri Austro-Ugarske i Njemačke da zbriše Srbiju s lica zemlje, Bugarska im pomaže i zadaje Srbiji ubod nožem u leđa, Srbija je grubo istoka, kao što je inače bila grubo istoka zapada, opasna je za Austro-Ugarsku jer ona drži pod svojim jarmom milijune Srba, Hrvata i Slovenaca, Bugari sanjaju o hegemoniji na Balkanu, Srbija odbija njemački jaram, a agresori ne poštuju ništa, vjeru, jezik, azbuku, srpsko ime, starce, žene, djecu. Ali srpsku dušu nikad neće ubiti, Srbi su prvi otresli turski jaram i krenuli putem pravde, slobode i uljudbe. Saveznici će znati kazniti agresore.

U opisu okupatorskih tlačenja može biti ugnjetavanja, ali sigurno ne previše, ratovi XX. st. unijeli su surove postupke prema civilnom pučanstvu, a mnogi su u Europi smatrali da mogu ponijemčiti, potalijančiti ili pomađariti nacionalne manjine. Samo Englezima je uspjelo u XVIII. st. da engleski naprave nacionalnim jezikom u Irskoj, ali Irci time nisu postali Englezi. U ovom apelu upada uoči etnocentrični način pisanja, vjera da je Srbija regionalni mesija potlačenih naroda koji su time manje vrijedni od Srba i sposobnost da u stradanju nađu veličinu i ojačaju otpor prema nadmoćnom neprijatelju.

Ambasada u Bernu javila je 22. veljače 1918. Ministarstvu carske i kraljevske kuće i vanjskih poslova u Beču o plenumu Jugoslavenskog odbora u Londonu kojem je predsjedavao Ante Trumbić, a nazočan je bio i srpski poklisar u Londonu Ivan Ivanović. Okupljeni su čuli izvješće o krfskoj deklaraciji, odali su priznanje srpskoj vladi da je uspjela okupiti sve Srba, Hrvate i Slovence i njihove interese u toj deklaraciji. Deklaracija je povoljno odjeknula kod saveznika, o njoj je govorio u donjem domu Lord Robert Cecil i prenio tekst deklaracije britanskoj vladi. Potom je Odbor saslušao izvješća svojih članova iz Rusije, osobito o hrvatskim i slovenskim zarobljenicima u Rusiji i o novačenju dragovoljaca iz njihovih redova za srpsku frontu. Odbor je poduzeo mjere da njegovo glasilo – list *Slavenski jug*, koji već dvije godine izlazi u Rusiji pobuđuje ujedinjenje južnih Slavena i dobre veze sa saveznicima. Govorilo se i o novačenju dragovoljaca u SAD i to dovodilo u vezu s objavom rata ove sile Austro-Ugarskoj. Ovi dragovoljci pokazivali su visok borbeni moral. Izraženo je veliko zadovoljstvo što su SAD objavile rat Austro-Ugarskoj. Odbor je primio i nove članove – to su bili Ivan Jager, Slovenac, arhitekt iz Minneapolisa, kojeg je predložio južnoslavenski narodni savjet u Washingtonu i srpski književnik iz Sombora Veljko Petrović koji je živio u Ženevi.

Dana 3. prosinca 1917. govorio je u Reichsratu istarski zastupnik Vjekoslav Spinčić koji je ustao protiv njemačko-mađarske hegemonije u Carevini i tlačenju Slavena koje se šalje na frontu da se bore za svoje vlastito ropstvo. Njegov govor kao da se mnogo ne razlikuje od govora koji su se držali u Jugoslavenskom odboru u Londonu. Spinčić je bez uvijanja tražio osnivanje nezavisne države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Dana 8. prosinca 1917. održan je i domjenak za južnoslavenske dragovoljce u Londonu. Na tom domjenku bio je britanski ministar rata Lord Derby, više engleskih časnika, među njima četiri generala i jedan admiral, 15 zastupnika u engleskom parlamentu, predstavnici Srpskog društva, vojni atašei Italije, Rumunjske i Srbije. Govorili su Lord Derby, srpski poklisar Jovan Jovanović i Ante Trumbić. Lord Derby je kazao da se ne hoće mnogo pa da većina uzvanika bude iz Austrije, dakako prijatelja saveznika. Srpski poklisar govorio

je o visokom borbenom moralu srpskih vojnika. Iskazivali su se bratski osjećaji nazočnih austrijskih Slavena i Srba, isticalo se kako je vrlo mala kolonija Dalmatinaca iz Australije dala čak 300 dragovoljaca za frontu u Manastiru, Makedonija.

Južnoslavenske čete u austrijskoj vojsci rado su se predavale srpskoj i ruskoj vojsci, u Rusiji je bilo čak 200 000 takvih zarobljenika. Dragovoljci iz njihovih redova sačinili su čak jednu čitavu diviziju koja se u Dobruždi borila protiv Bugara, druga divizija otišla je na solunsku frontu. Austrija se opisivala kao privjesak Njemačke, kao tamnica naroda, hrvatski i slovenski zastupnici bore se u Reichstagu na način sličan borbi Jugoslavenskog odbora, govorilo se kako su se Hrvati, Srbi i Slovenci pet stoljeća borili protiv Turaka, Nijemaca i Mađara za Europu i njezinu uljudbu. Ideologija je sve više potiskivala povijesnu istinu. Njemačka se opisivala kao *pruska Njemačka*. Isticalo se da se želje Srba, Hrvata i Slovenaca u potpunosti poklapaju s interesima Engleske i svih uljuđenih naroda.

U ovim govorima može se zamijetiti svijest o podjeli Europe koja je nastala negdje poslije 1830. godine kad se Europa podijelila u dva bloka, jedan liberalni što se sastojao od Engleske, Francuske uz koje su pristajali talijanski liberali što će 1861. ujediniti Italiju i drugi apsolutistički koji se sastojao od Pruske, Habsburške Carevine, Turske i Rusije, tek što se Rusija sada našla na strani protivnika Habsburgovaca.²⁴

Agitacija južnih Slavena postajala je zaista opasnost za Carevinu, čega je bio svjestan pisac ovog izvješća. Poručnik c. k. vojske Ivo Pilar, nadahnut politikom generalskog stožera smatrao je da može riješiti ovu situaciju u carevu korist. Drugi su opažali da je južnoslavensko pitanje u potpunoj opreci s načelima austro-ugarske države jer južni Slaveni žive čak u četiri jurisdikcije, Slovenci, Istra i Dalmacija su pod Austrijom, Kraljevina Hrvatska-Slavonija u sastavu krune sv. Stjepana, Bačka i Banat su neposredno u Mađarskoj, Bosnom i Hercegovinom upravljaju Beč i Budimpešta. Srbija i Crna Gora su izvan granica Austro-Ugarske. Međutim krfska deklaracija traži ujedinjenje svih ovih južnih Slavena u jednu državu. Pilar međutim isključuje Sloveniju i Hrvate iz te zajednice naroda, Rijeku je spreman dati Mađarima. Srbi u Bačkoj i Banatu, kao i oni u Srbiji i Crnoj Gori ostaju izvan te varijante ujedinjenja. Na taj način južnoslavenska država spada na običnu autonomiju, a to će reći da bi zakoni koje bi ova država izglasala podlijegali pravu veta u Beču, ako bi bili opasni.

Obzor od 11. studenoga nalazi da je ovaj plan provizoran, s njim bi se mogli složiti svi protivnici Slavena u Carevini, ali pristalice južnoslavenskog ujedinjenja oštro napadaju Pilara. I *Hrvatska država* je 12. studenoga napadala Pilara. *Slovenski narod* je 10. studenoga opet isticao da su Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod, te da je sudbina Istre i Dalmacije vezana sa Slovenijom. Čak i socijaldemokrati su za ujedinjenje, ali vrhbosanski nadbiskup Stadler predlaže Dvoru obnovu stare hrvatske države u okviru Carevine. Međutim, član-kopisac je smatrao da su *pragmatica sanctio*, ilirizam i narodnjačko jugoslavenstvo danas mrtvi što je bilo čudno jer su jugoslavenski klub u Beču i spomenuto novinstvo tražili baš ujedinjenje. Razlika je bila jedino u tome što narodnjačko jugoslavenstvo nije pravilo razliku između ujedinjenja svih hrvatskih zemalja i ujedinjenja sa Srbima i Slovencima, a

²⁴ O toj podjeli vidjeti Ivan PEDERIN, Austrijska policija u borbi protiv masona i tajnih društava poslije srpanjske revolucije (1830) (I.), *Hrvatska obzorja*, III(1995) br. 3 i 4, str. 665-680, 921-928.

novo jugoslavenstvo šutjelo je kad su Srbi tražili ujedinjenje po srpskoj inicijativi. Međutim, ovi članci nisu nigdje objasnili u čemu je razlika između Stossmayerovog jugoslavenstva i jugoslavenstva Jugoslavenskog kluba i Jugoslavenskog odbora. Stadlerov *Hrvatski dnevnik* uređivali su poručnik Ivo Pilar i potporučnik Pavičić. List *Slovenec* vjerovao je da je Stadler popustio pritiscima vlasti kad je predložio ovakav plan rješenja hrvatskog pitanja. Međutim Šušterčić i Jaklič istupili su iz jugoslavenskog kluba u Beču. Ljubljanski biskup Jeglič i Anton Korošec nisu bili na Stadlerovoj strani. Podjela je bila jasna, a mi se sada možemo pitati što je bolja Stadlerova Tomislavova Hrvatska s ograničenim suverenitetom u okviru Carevine ili Hrvatska u Jugoslaviji bez ikakvog oblika suvereniteta i nacionalnih prava?

Pobjeda kod Kobarida podigla je raspoloženje u bečkom dvoru koji se sad više bavio poljskim pitanjem. O tome je Dvor razgovarao s vladom u Berlinu. Austrijski prijedlog je bio ujedinjenje austrijske Galicije s ruskim dijelom Poljske pod krunom Karla von Habsburg kao poljskog kralja. To je trebala biti personalna unija. 106 slavenskih zastupnika u austrijskom parlamentu vidjeli su u tome jačanje njemačkog utjecaja u srednjoj Europi, Korošec je tražio rješenje poljskog pitanja, ali uz istodobno i s njim vezanim rješenjem južnoslavenskog pitanja. Česi su ustajali protiv germanizacije i mađarizacije Carevine, austrijski ministar predsjednik Seidler i mađarski Wekerle tražili su čuvanje jedinstva Carevine i postojećih granica u njoj. Međutim Lenjin je predlagao samoodređenje naroda. Kruna sv. Stjepana sad je izgledala najvećom zaprekom rješenja nacionalnog pitanja u Carevini.

Protivnici Stadlera i Pilara imali su svoja uporišta u Engleskoj, Americi pa i Rusiji. Tako je potkraj 1917. otvorena izložba jugoslavenske umjetnosti u Londonu s djelima Ivana Meštrovića, Mirka Račkog iz Zagreba, kipara Rosandića iz Splita. Svi su bili Hrvati. Čula se južnoslavenska glazba, održana su i predavanja Setona Watsona, A. H. Taylora, Sir Thomasa Jacksona, Arthura Evansa, L. E. Waring, H. W. Steed, G. de Wesselicky, gospođa Haverfield, prijateljica pokojne Inglis. Robert William Seton Watson bio je autor knjige *Die südslavische Frage im Habsburger Reiche* (Berlin, 1913.) u kojoj je uglavnom kritizirao Mađarsku. Ovaj škotski aristokrat bio je habsburški legitimist.²⁵ Henry Wickham Steed bio je novinar, obavještajac i protivnik Austro-Ugarske, ali je napisao vrlo lijepu knjigu o Carevini koja je od 1913. – 1919. izišla čak u četiri izdanja na engleskom i francuskom jeziku u Londonu i Parizu.²⁶ Jugoslavenski odbor brinuo se da se održavaju predavanja o južnoslavenskom pitanju. Ona su se održavala u Parizu u *Hôtel des sociétés savantes*. Dana 9. siječnja 1918. je Kosta Stojanović govorio o gospodarskim odnosima Srbije poslije rata sa zemljama Balkana i Antante. U siječnju 1918. je grof Lujo Vojnović održao predavanje iz stare srpske povijesti. Lujo Vojnović napisao je knjigu pod naslovom *La Dalmatie, l'Italie et l'Unité Yougoslave (1797-1917) Une contribution a la future paix européenne* (Genève – Bale – Lyon, 1917.). Lujo Vojnović bio je diplomat i obavještajac.

---

²⁵ Tako ga je opisao njegov sin Hugh Seton Watson, Robert William Seton Watson i jugoslavensko pitanje, *Časopis za suvremenu povijest* (1970) br. II. Str. 75-96.

²⁶ *The Habsburg Monarchy*. Peter Schuster, Henry Wickham Steed und die Habsburgermonarchie, Wien-Köln-Graz, 1970., Ivan PEDERIN, Austrija u europskoj publicistici u doba oko prvog svjetskog rata, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, VDG Jahrbuch 2002.

Prema podacima talijanske obavještajne službe²⁷ Lujo Vojnović bio je Srbin katolik, koji je studirao pravo, a potom na orijentalnoj akademiji u Beču, pa u Parizu. Bio je frankofil i protivnik Nijemaca i Austrije. Potom je Andrija Radović održao predavanje o narodnom gospodarstvu Crne Gore, Ante Trumbić o ujedinjenoj srpsko-hrvatsko-slovenskoj kraljevini, Julius Chopin o Sloveniji, Kumanudi o Bosni i Hercegovini, J. Žujović o agrarnom pitanju u srpsko-hrvatskim zemljama. Onda je profesor na beogradskom univerzitetu V. Džerić održao predavanje o povijesti srpskog i bugarskog imena i o makedonskom dijalektu, pa profesor na Sorbonni, Haumant predavanje o južnoslavenskom jedinstvu, Miodrag Ibrovac o južnoslavenskoj umjetnosti. Émile Haumant, profesor na Sorbonni i prijatelj novonastale države bio je član SANU i JAZU. On je napisao i izdao u Parizu 1930. djelo pod naslovom *La Formation de la Yougoslavie (XVe- XXe siècles*. Za ovo opširno djelo on je dobio i nagradu *Institut d'Études Slaves* Sveučilišta u Parizu *Ernest Denis*. Djelo je posvećeno uspomeni srpskog geografa Jovana Cvijića. Cvijić je bio velikosrbin, Haumant prijatelj kasnije nastale Jugoslavije, ali je Haumant tu Jugoslaviju vidio federalistički. Jugoslavenski klub i Jugoslavenski odbor imali su veze kod saveznika koje Stadler i Pilar nisu imali pa su razvili vrlo živu promidžbu koju Stadler nije mogao razviti.

Dana 28. prosinca 1917. javila je ambasada u Bernu da je zastupnik u engleskom parlamentu King u donjem domu 20. srpnja 1917. upoznao to tijelo sa krfskom deklaracijom. Lord Robert Cecil izjavio je da vlada njegova veličanstva prati te događaje s najvećim zanimanjem. Engleske novine pisale su 15. prosinca 1917. o dolasku socijalističkog zastupnika iz Bosne Markića koji je davao izjave o gladi koja vlada Bosnom, epidemijama tifusa i sl. Situacija u Austro-Ugarskoj bila je očajna.

Dana 22. veljače 1918. javila je ambasada u Bernu da se Trumbić 26. siječnja sastao s talijanskim premijerom Vittorio Emanuele Orlando u Londonu i razgovarao o približavanju jugoslavena i Talijana i o pitanjima Dalmacije. Bio je to prvi dodir Orlanda sa Trumbićem. Razgovor je trajao dva sata u kojem je Trumbić govorio kao predstavnik sedam milijuna Srba, Hrvata i Slovenaca što su živjeli u Austro-Ugarskoj. Trumbić je rekao Orlandu da se oni žele osamostaliti u odnosu na Habsburgovce i ujediniti sa Srbijom na bazi potpune ravnopravnosti. Trumbić je nadalje istakao da i pored različitosti nazora u prošlosti nikad nije bilo sukoba između Talijana i južnih Slavena, da jedni i drugi moraju u Austro-Ugarskoj vidjeti zajedničkog neprijatelja, da se taj stav mora proširiti i na Čehe i druge potlačene narode Carevine. Orlandu bliski list *Epoca* pozdravio je ovaj dodir u kojem je talijanska diplomacija po prvi put uspjela čuti glas južnih Slavena što ranije zbog austro-ugarske diplomacije nije bilo moguće. Međutim, list je ipak inzistirao na konačnosti londonskog sporazuma iz 1915. Slično su pisali i mnogi drugi talijanski listovi koji su k tome opazili da je s oktobarskom revolucijom nastalo posve novo stanje u Europi i na ratištima. Do tada se južne Slavene moglo smatrati prethodnicom panslavizma koji se u Italiji smatrao opasnošću, danas nastanak nezavisne južnoslavenske države za Italiju neće više biti opasnost pa Italija treba prema južnim Slavenima zauzeti isti odnos kao Francuska prema Italiji 1859., a to znači mora im pomoći da se oslobode austro-ugarskog jarma. Sporazum između Trumbića i Orlanda nije sklopljen jer jugoslavensko-talijanski savez

²⁷ Državni arhiv u Zadru, Spisi talijanske vlade za Dalmaciju, dalmatinske i korčulanske otoke, sv. 91. signature nema.

još nije izišao iz čisto teoretskog stadija, a postoji i pitanje prevlasti na Jadranu na koju je Italija pretendirala. Put do suglasnosti bio je još dug, mnogo toga zavisilo je o ishodu rata, o tome da li će se južni Slaveni poslije kraja rata osloboditi i steći nezavisnost. Italija ipak mora biti prijatelj i saveznik južnih Slavena. Istočna obala Jadrana mora pripasti Italiji, ali će hrvatska manjina dobiti svoja manjinska i jezična prava i neki oblik autonomije.

Poslije ovih članaka prestala je promidžba Jugoslavenskog odbora u pitanju približavanja s Italijom jer se on nije mogao složiti s tim da Dalmacija pripadne Italiji.

O tom sastanku pisala je 16. veljače i *Gazette de Lausanne* koja je predviđala sukob Talijana i Hrvata zbog Dalmacije. O tom sastanku pisali su i brojni francuski listovi koji su većinom bili na strani južnih Slavena.

Dana 7. veljače održao je u Ženevi, u Hôtel de Londres profesor beogradskog univerziteta Jevta Dedier predavanje o jadranskoj obali. On je tu priznao utjecaj latinske kulture koja se preko Dalmacije širila u ostale južnoslavenske zemlje, a onda je dodao da su južni Slaveni kulturno bliži Talijanima nego drugi slavenski narodi. Onda je prešao na prikaz uloge Italije u širenju uljudbe među južnim Slavenima i u njihovoj borbi za slobodu i demokraciju, upozorio je da imamo zajedničke neprijatelje, sumnjao je u opravdanost uspostave interesnih sfera na Jadranu, kazao je da su se u Italiji našli mnogi dalmatinski izbjeglice koji su se javili kao dragovoljci i borili u redovima talijanske kraljevske vojske. Oni su se negdje sastali i donijeli rezoluciju protiv londonskog pakta koja je pročitana na sjednici talijanske vlade. U toj rezoluciji tražilo se da se Italija odrekne zahtjeva na Rijeku, Split, Omiš, Dubrovnik i Kotor. Ta rezolucija zapravo je priznala londonski pakt jer se u njoj nisu spominjale Istra, Zadar i Šibenik.

Južnoslavenski studenti u Švicarskoj osnovali su zajedničku organizaciju koja se nazvala *Organisation générale des la jeunesse universitaire Serbo-Croato-Slovene unie en Suisse*. Središnji i izvršni odbor imali su sjedište u Lausanni. Ova organizacija izdala je jedan apel u kojem se po tko zna koji put isticalo da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, tražilo se ujedinjenje Srbije i Crne Gore. Zadaća ove organizacije bila je promidžba ponajviše javnim predavanjima i uspostava nacionalnog suvereniteta južnih Slavena izvan Austro-Ugarske. Isticala su se žrtve južnih Slavena, a osobito Srba u ratu, napadala su se nastojanja Hrvata da ustroje Carevinu trijalistički.

Britanski premijer David Lloyd Georja je na kongresu Trade Uniona u Westminsteru govorio o pravima malih naroda, što je bilo nešto posve novo, a slične poruke slao je sada i američki predsjednik Wilson. Pisac ovog izvješća naveo je da međunarodna politika jamči danas Austro-Ugarskoj njezinu cjelovitost i Bugarskoj dijelove Srbije koje je anektirala. Međutim, Jugoslavenski odbor traži stvaranje Jugoslavije kao suvremene demokracije sa socijalnim zakonima i napada Austro-Ugarsku kao trulu. Južnoslavenski studenti u Švicarskoj ističu da se Srbi, Hrvati i Slovenci nikad neće zadovoljiti djelomičnim rješavanjem njihovih zahtjeva, da njihove granice moraju biti u skladu s međunarodnim pravom, oni mole diplomatsko predstavništvo kraljevine Srbije i Jugoslavenski odbor za podršku, vjeruju u odraze revolucionarnog duha oktobarske revolucije među austro-ugarskim Slavenima, ali i Talijanima i Rumunjima koji se također bore za svoje oslobođenje. Oni se uvijek iznova pozivaju na samoodređenje naroda.

Ambasada u Bernu javila je u Beč 11. siječnja 1918. o proslavi rođendana Iva Vojnovića 10. listopada 1917. kad je Vojnović prikazan kao žrtva austrijskog ugnjetavanja. Vojnović je potjecao iz otmjene obitelji, dugo je radio kao činovnik, od 1907. kao književni tajnik zagrebačkog kazališta, a neko doba prije rata posvetio se posve književnosti. On je od kazališta napravio otprilike nacionalni apostolat, njegov je utjecaj među južnim Slavenima vrlo velik. *Narodni list* je 17. listopada 1817. objavio prilog o Eugenu Kvaterniku koji je smaknut 11. listopada 1877. i on je prikazan kao mučenik i revolucionar. Konzervator etnografskog muzeja u Beogradu Niko Zupanić raspravljao je i o krilatici *Balkan Balkan-cima* da bi se upitao što je to Balkan i gdje su njegove granice. Mišljenje je polemično prema talijanskim vojnim kartografima Fogliani i Ruggieri i njihovoj *Geografia fisica e politica* koju je izdao Francesco Vallardi u Milanu. Diplomata ambasade zaključuje da je Istra sekundarni poluotok Balkana, a da i dalmatinski otoci spadaju Balkanu. Granice Balkana određuju Dunav i ušće Soče. Ova definicija čisto je zemljopisna, Balkan nije kulturni pojam. Austro-Ugarska bi prema ovom razmišljanju bila zaštitnik Balkana koji je smatrala svojim područjem, pa je polemizirala s talijanskim iredentizmom i imperijalizmom koji je za sebe tražio Dalmaciju i Istru. Suvremeni geografi vide sjevernu granicu Balkana na Dunavu do Beograda, a onda Sava do Ljubljane, Idrija i Sta. Lucia. Značajne su i istočne Alpe pa Dinarsko gorje. Autor je k tome isticao da je kraj od Soče do Skadra zemljopisno i etnički jedinstven kao nijedan drugi kraj u Europi. Austrija je očigledno bila na našoj, hrvatskoj i slovenskoj strani u ovom pitanju, a tako je pred rat pisao i domaršal Marijan Varešanin von Vareš, glava zemaljske vlade u Sarajevu opažajući opasnost koja nam prijete iz Italije.²⁸ Na drugoj strani je Alessandro Dudan tražio osim Istre i dijela Like svu Dalmaciju do Dinare za Italiju u članku *La Dalmazia è terra d'Italia*²⁹. Župan je onda nabrojio sve junake i branitelje Balkana – Kraljevića Marka, Zrinske, Frankopane, Ivu Senjanina, Matiju Gupca, bana Jelačića i druge.

U ovom izvješću nalazi se i prikaz kompromisa između Talijana i Slavena u Istri po kojem su birači podijeljeni u četiri skupine, to su kurija veleposjednika s 5 zastupnika, kurija trgovinske komore s 2, kurija gradova i trgovišta s 11 i kurija sela s 12 zastupnika. U prve tri kurije glasovanje je bilo izravno, u ostalim se glasovalo dva puta, najprije su se birali birači usmenim glasovanjem, a oni su onda birali zastupnike. Na taj način su Slaveni Istre bili 1908. zastupani u zemaljskom saboru samo s 9 zastupnika, a većina pučanstva nije imala pravo glasa.

God. 1907. održani su prvi izbori na temelju općeg prava glasa pa su tada Slaveni pobijedili Talijane, čak i u tzv. talijanskim izbornim okruzima Slaveni su imali većinu od 10 000 prema 8 000 talijanskih glasova. Bilo je otpora pa je sklopljen kompromis 1908., iako je više od 4/5 pučanstva Istre bilo slavensko. Tada su Slaveni ipak dobili samo 19 zastupnika prema 25 talijanskih, a dobili su i 2 zastupnika u izvršnom odboru. Prema tome, u općoj kuriji s općim pravom glasa bila su 4 slavenska i 4 talijanska zastupnika, u kuriji seoskih

²⁸ Ivan PEDERIN, Paula von Preradović i tradicija hrvatskih generala u austrijskoj vojsci, *Nova Istra* VI(2001/2002) br. 4(19) str. 178-181., ISTI, Italia irredenta i Dalmacija do 1919., *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918/1943)*, Zagreb, 2001., str. 303-348.

²⁹ *Vie del mare e dell' Aria*, II(1919) fasc. 7. str. 3-10.

zajednica 12 slavenskih i tri talijanska zastupnika, u kuriji gradova i trgovišta 3 slavenska i 11 talijanskih zastupnika, u kuriji veleposjednika 5 talijanskih zastupnika. U slavenskom dijelu bilo je 62 000 birača, u talijanskom 35 000, ali talijanski izborni okrug sa 18 850 birača slao je 2 zastupnika u Zemaljski sabor, a slavenski sa 20 925 birača samo po jednog. Slaveni su bili u većini čak i na zapadu Istre.

I ovdje se pokazalo da je austrijska vlast na hrvatskoj strani.

Austro-Ugarska je i pored pobjede kod Kobarida bila u teškom položaju zbog gladi. Pučanstvo je željelo mir, a borbeni moral vojske opadao je. Ministar predsjednik Seidler govorio je kako valja ponovno steći povjerenje Slavena, ali Korošec i Matko Laginja nisu htjeli ništa čuti o sporazumu s Austrijom, list *Edinost* pisao je 23. listopada 1917. da je južnoslavensko pitanje postalo međunarodnim pitanjem, tako i *Slovenski narod*. Njih su podupirali Engleska i Francuska, program je bio bečka deklaracija od 30. svibnja 1917. Uspjeh ofenzive protiv Italije nije promijenio držanje hrvatskih i slovenskih zastupnika u parlamentu, ali je ohrabrio njemačke nacionaliste. Ona je ohrabrila i mađarske nacionaliste pa su mađarski đaci na Rijeci priredili miting s mimohodom uz zvuke mađarske himne, hrvatski studenti promatrali su taj mimohod, a policija ih je gurala jer nisu skinuli šešire kad se svirala mađarska himna. Pokušaj sklapanja mađarsko-talijanskog prijateljstva na štetu Hrvata na Rijeci kao da više nije djelovao. Ovaj savez pokušavao se ostvariti preko škole, ali je teškoća bila u mađarskom jeziku koji Talijani nisu učili.³⁰

Dekretom od 30. listopada 1916. car je raspustio bosansko-hercegovački parlament, c. k. vojska počinila je i neke okrutnosti u Bosni pa su otpočeli sukobi južnoslavenskih zastupnika u parlamentu s vladama u Beču i Budimpešti. Mađarski ministar predsjednik surovo je otjerao zastupnike, austrijski Seidler izjavio je da mu njegov položaj ne dopušta da prihvati razgovore koji se vode toliko osorno. Car je raspustio Sabor na prijedlog katoličkih i muslimanskih zastupnika koji poslije sarajevskog atentata više nisu mogli surađivati sa pravoslavnim zastupnicima. Sad su neki katolički i muslimanski zastupnici tražili ponovno sazivanje Sabora, pa je civilni adlat usvojio vojnog guvernera Gjurković pozvao na savjetovanje čelnike svih stranaka uključivši i socijalistu Sretenu Jakšića. Bečko novinstvo je s nezadovoljstvom komentiralo ovu nesnošljivost u Bosni. *Hrvatski dnevnik* od 15. rujna 1917. sad je prionuo uz svibanjsku deklaraciju o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca, tražio je amnestiju za političke osuđenike i ponovnu uspostavu svih ustavnih sloboda.

U Valparaisu je umro Toma Bradanović, član Povjerenstva za južnoslavensku nacionalnu obranu u južnoj Americi. Ovo povjerenstvo brinulo se za Hrvate u okviru Carevine.

Edinost je donijela 2. studenog 1917. članak o austrijskoj vladi koja je posve njemačka što prijete germanizacijom zbog čega južni Slaveni više ne mogu nastupati zajedno s Nijemcima. Načelu samoodređenja naroda i ostalim suvremenim idejama ne mogu se više zatvarati vrata. List *Grazer Tagespost* pisao je 29. rujna da teškoća odnosa između Nijemaca i Slavena može odvojiti Austriju od mora. Bečki dvor postao je pomorska sila još u XVIII. st. za Karla VI. Marija Terezija izgradila je u Trstu prvu suvremenu luku na Jadranu, po-

---

³⁰ To se pokušavalo ostvariti preko škola i gimnazije, Péter SÁRKÖZY, Fiume, punto d'incontro della cultura italiana ed ungherese nell'Ottocento, *Fiume, Rivista di studi fiumani* (Nuova serie), XVIII(1998) No. 36. str. 49-61.

slije Napoleonskih ratova ustrojena je Primorska gubernija sa sjedištem u Trstu. Međutim pomorstvo Carevine bilo je ranije stvar Talijana i Hrvata, a kasnije uglavnom Hrvata, Nijemci nisu rado služili u ratnoj i trgovačkoj mornarici, nisu se rado naseljavali u Trstu i Rijeci, uopće u primorju.³¹

Međutim, vlast je u Austro-Ugarskoj sezala za sve surovijim metodama. Veleizdaja je povlačila sobom kaznu konfiskacije imovine. Sve više je bilo takvih veleizdajnika s čijom imovinom je vojska popravljala iscrpljeni vojni proračun.

Jugoslavenska kolonija u Parizu u kojoj su se našli austro-ugarski Hrvati, Srbi i Slovenci uputila je brzojav Skobeljevu, članu privremene vlade Ruske republike u povodu objavljivanja mirovnog programa Centralnog komiteta Sovjeta. U brzojavi se prosvjedovalo protiv prešućivanja zahtjeva za potpunim oslobođenjem Austro-Ugarske ispod tiranskog habsburškog jarma. Spominjala se demokratizacija Rusije poslije revolucije što je svrgla cara.

List *Freie Zeitung* organ njemačkih demokrata izbjeglica u Švicarskoj nalazio je u članku objavljenom 3. listopada 1917. da je nacionalni sastav Austro-Ugarske i sve predrasude s tim u vezi žarište svih europskih nemira i napetosti i da će to tako i ostati. Propast Austro-Ugarske nije samo pitanje Italije, Srbije, Rumunjske i Njemačke, već i Francuske, Engleske, zapravo svih ostalih europskih naroda. To nije unutarnje političko pitanje Carevine, već pitanje čitave Europe isto kao što demokratizacija Njemačke nije njemačko pitanje, nego europsko. A to isto važi i za Austro-Ugarsku. Međutim, Njemačka je nacionalna država i prema tome sposobna za demokratizaciju, ali Austro-Ugarska to nije i ne može se zabraniti Hrvatima da se ujedine sa svojom braćom izvan Mađarske. Južnoslavensko pitanje je prema tome europsko pitanje. To isto važi i za dijelove Austrije u kojima žive Talijani. Njihova nastojanja da se ujedine sa svojom braćom nailaze na žestok otpor austrijskog pučanstva koje govori drugim jezicima. Car je stupio na prijestolje, ali nije prisegao na ustav jer je Carevina dinastijska i militaristička, a to znači da je Austro-Ugarska jedina zemlja u Europi u kojoj demokratizacija nije moguća zbog čega u njoj bujaju otrovne gljive šovinizma. Koliko je to dinastijsko načelo djelovalo i kočilo pokušaje preustroja Carevine može pokazati razgovor Ive Pilara s Karlom IV. von Habsburg u Beču u rujnu 1917. Pilar je predlagao ostvarenje programa Ante Starčevića, a to je ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u okviru Carevine. Karlo mu je odgovorio da je on okrunjeni mađarski kralj, da je kod krunidbe prisegao da će štititi interese mađarske krune i nije prihvatio Pilarove sugestije.³²

Austrijska politika imala je prije rata mnogo uspjeha, nitko nije dirao u taj osinjak jer je Austro-Ugarska kočila imperijalistička nastojanja drugih sila pa se na taj način stalno odgađalo rješavanje tog pitanja.

³¹ Ivan PEDERIN, Heinrich von Littrow kao pjesnik pomoraca i njemačke manjine u Hrvatskoj, *Adrias*, Split, sv. 1(1987), str. 287-321. Ovaj pisac koji je živio na Rijeci popularizirao je bez mnogo uspjeha pomorstvo u njemačkim zemljama u doba kad je u ratnoj i trgovačkoj mornarici Carevine služilo sve više Hrvata, a sve manje Talijana.

³² Josip KOPRIVČEVIĆ, *Život i rad dr. Josipa Stadlera prvoga nadbiskupa vrhbosanskog 1843.-1918.*, priredio Petar Vrahnić, Zagreb, 21997. str. 74.

Bila je to vrlo korjenita kritika Carevine, više korjenita negoli velika većina kritičkih mišljenja u tadašnjoj Europi. Tada su radikalno protiv Austro-Ugarske bili Tomaš Garrigue Masaryk, Staljin, da i Trumbić. Ova kritika Austro-Ugarske s njemačke strane nije bila bez odraza Herderovih mišljenja, a Herderu je Carevina bila zazorna zbog njezinog višenacionalnog sastava. Carevina je bila protivna romantičkom nacionalizmu u Njemačkoj, a njemački nacionalisti bili su i inače protiv Carevine, pisci zavičajnih romana u Austriji nalazili su da su Nijemci potlačeni u Carevini.³³ To nije bilo ni bez osnove jer su u Carevini postojale tri kraljevine, a njemački dio Austrije (*Erbländer, Deutschösterreich*) bila je jedna količina kneževina i grofovija zemljopisno podijeljene grebenom Alpa. Te grofovije nisu bile politička jedinica. Stoji prigovor da Carevina nije bila demokratska i da demokratizacija nije uspijevala, ali je bila naprednjačka i osobito u drugoj polovici XIX. st. kad se ona industrijalizirala i kad su se osnivala sveučilišta i škole, osobito na istoku Carevine. Ona je bila multikulturalna, u njoj se govorilo i pisalo dvadesetak jezika, bilo je čak devet vjerskih zajednica i sve te skupine su se međusobno kulturno prožimale. To sve nije bio argument ni za prijatelje ni za one malobrojnije neprijatelje Carevine jer je doba bilo doba poleta nacionalizma, krilatica doba bilo je samoodređenje nacija, a to je značilo stvaranje nacionalnih i jednojezičnih država. Lenjin i Wilson, a i svi ostali zagovarali su to samoodređenje. Takve države su i stvorene. Bio je to neuspjeh, poslije rata malo je koja europska država bila jednojezična, to su možda bile Danska, Island ili Portugal, malo koja nacionalna manjina uživala je manjinska prava, većina država smatrala je da može asimilirati manjine, nacionalizam je podivljao i doveo do drugog rata poslije kojeg je počeo ustroj ujedinjene Europe na načelima multietničnosti i multikulturalizma sličnim onima u Habsburškoj zajednici naroda. Mi smo Hrvati bili među narodima koji su najgore prošli poslije rata.

Jugoslavenstvo je dobilo pobudu porazom austrijske vojske na rijeci Piave, pa na solunskoj fronti. Nije to bilo prvi put da je c. k. vojska doživjela poraz, u XIX. st. je poražena kod Marenga, Austerlitz, Asperna, Magente i Solferina, Kraljičina Graca, u svim najvažnijim bitkama doba, pobijedila je jedino slabo naoružane talijanske ustanike. Pa ipak Carevina je iz svakog poraza izašla ojačana, poslije Kraljičina Graca 1866. je npr. riješila mađarsko pitanje, stavila je pod svoj protektorat najprije Crnu Goru, onda je okupirala Bosnu, poslije te okupacije je i Srbija temeljem odluke Berlinskog kongresa postala njezin protektorat, vezala je uz sebe Rumunjsku, Italiju i Njemačku s trojnim savezom i otpočela prodor na jugoistok.³⁴ Srbija i Crna Gora rado bi bile ušle u sastav Habsburške zajednice naroda, ali Beč nije bio voljan platiti ustroj suvremenog državnog aparata u tim zemljama pa ih je primio ali kao protektorate i davao im zajmove.

---

³³ Ivan PEDERIN, Die Germanistik als umstürzlerische Nationalwissenschaft, Das Geheimbündlertum an den deutschen Universitäten in den Berichten der k.k. Höheren Polizei (1819-1830), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio filoloških znanosti, (21) 1991/1992. Zadar, 1993, str. 217-234; ISTI, Slika Štajerske u austrijskom zavičajnom romanu (Heimatroman), *Slavistična revija*, Ljubljana, Godište 35(1987) br. 1. str. 51-63; Isti, Balkanski okvir slike Slovenaca i Hrvata u austrijskom i njemačkom zavičajnom romanu, *Slavistična revija*, Ljubljana, 36(1988) br. 3. str. 283-291.

³⁴ Ivan PEDERIN, Pokušaj prodora na zapad Crne Gore, Srbije i pravoslavlja u XIX. stoljeću, *Croatica Christiana Periodica*, god. XVI(1992) br. 30. str. 183-223.

Zašto su porazi 1918. bili kobni za Austro-Ugarsku? Već smo spomenuli načelo demokracije i samoodređenja naroda koja je prihvatio svijet. Carevinom je u XIX. st. vladalo njezino činovništvo oslonjeno na tajnu policiju koja se zvala c. k. Viša Policija i bila je vjerojatno najbolja tajna policija u Europi. To činovništvo u XX. st. nije više funkcioniralo. Spisi iz npr. 1830-ih godina sređeni su po protokolu, svežnju, kategoriji i signaturi. Kategorije su imale i potkategorije označene arapskim brojkama. To je značilo da se svaki spis mogao naći u najkraćem vremenu, da su sva imena bila u protokolu. Ni Pariz, ni London, ni Rusija nisu imale tako dobro činovništvo i tako dobro sređenu pismohranu. Međutim u XX. st. svega toga više nema, spisi znače hrpu ispisanog papira strpanog u jednu kutiju. Takvi su i talijanski spisi, spisi svih drugih vlasti u Europi u to doba. U takvim spisima vrlo se teško snaći. Činovništvo je funkcioniralo sve slabije, politika i političari bili su sve glasnjiji, ali i sve slabije obrazovani i odgojeni. Stalno su stvarali saveze i tabore, ustajali jedni protiv drugih i to je stvorilo ozračje nezadovoljstva i zagriženosti. Sve više je bilo političkih skupina koje su usred rata otvoreno ustajali protiv Austro-Ugarske. Habsburška zajednica naroda funkcionirala je izvrsno u prvoj polovici XIX. st. kad je ona bila polufeudalna i sporo se industrijski razvijala. Međutim na početku XX. st. Carevina je bila industrijski razvijena pa autoritativna policijski, birokratska i militaristička vlast nije odgovarala mentalitetu suvremenog građanstva, a činovništvo više nije bilo u stanju savladati zadaće koje je upravljanje razvijenom zemljom pred nju postavljalo. Danas se moramo upitati da li su to u stanju druge razvijene europske zemlje i njihovo činovništvo.

Hrvatska politika bila je podijeljena, Stadler i Pilar bili su za stvaranje ujedinjene Hrvatske s Rijekom i Bosnom u Habsburškom okviru, dakle za trijalizam. Začudo taj plan nije Istru, kraj s većinskim hrvatskim pučanstvom vidio u Hrvatskoj. U Hrvatskoj su zahtjevi za Bosnom uvijek bili glasnjiji od zahtjeva za Istrom, iako su Hrvati u Istri većina a u Bosni manje od četvrtine pučanstva. Ovaj plan nije bio ni tako loš, značio bi trijalističko preuređenje Carevine, ujedinjenje Hrvata u državi s ograničenim suverenitetom, a Carevina je bila savez više ili manje ograničenih suvereniteta pod krunom koja je jedina imala pun suverenitet. Kruna nikad nije prionula uz trijalizam, ostala su dinastijska rješenja, a to je značilo dualizam. U stavovima krune zamjećivali su se dinastijski, a ne etnički motivi. Prevagnulo je jugoslavensko rješenje jer je počivalo na načelu demokracije i samoodređenja, ali smo na taj način izgubili suverenitet, Istru, Rijeku, Zadar, Lastovo i Kvarnerske otoke, postali smo beznačajni na Jadranu. To zasigurno nije bio uspjeh.

Naprijed smo istaknuli da jugoslavenstvo kod Hrvata počinje s Jelačićem i ilirizmom, a nastavlja se s narodnjacima. Ovdje valja reći da su se Hrvati i Slovenci već do polovice XIX. st., Slovenci i ranije, ustrojili kao suvremena nacija. Taj proces nastavio se s ustrojem Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Sveučilištem u Zagrebu 1874. koje je nastavilo stariju sveučilišnu tradiciju isusovačkog školstva. Srbi i Crnogorci su u to doba još uvijek bili na nižem stupnju razvitka od Hrvata i Slovenaca pa se moglo misliti na slijevanje tih naroda u jedan.³⁵ To se nije dogodilo, pa su se Srbi, a i Crnogorci ustrojili

³⁵ Ovdje valja napomenuti da se Ivan Mažuranić trudio da osnuje Jugoslavensku akademiju da je ne bi osnovali u Beogradu jer bi onda ta akademija bila žarište protuhrvatskih i protuaustrijskih ideja. Ivan PEDERIN, Politička djelatnost Ivana Mažuranića 1860-ih godina u Beču, *Hrvatska obzorja*, IV(1996) br. 3. str. 604-612.

su manje ili više suvremene narode koji su i na početku XX. st. bili slabije razvijeni nego li Hrvati i Slovenci, osobito Crnogorci kod kojih je bilo upitno da li su oni Srbi ili Crnogorci. Rački³⁶ je očekivao od budućnosti stapanje svih Slavena, osobito južnih. Misija Slavena, osobito južnih bila je borba protiv islama i stapanje crkava u čemu mu je bila važna glagoljica i staroslavenska misa u Hrvata. On nije bio spreman osuditi ruske slavofile. Jugoslavenstvo je za nj bilo jedinstvo u raznolikosti koja se može provesti u djelo na temelju jedinstvenog jezika.

Međutim, u doba balkanskih ratova kad se jugoslavenstvo razbujalo kod Hrvata, osobito u Dalmaciji situacija je bila drugačija. Politika je bila sve glasnjija, a znanost sve tiša, političari nisu shvaćali da su se Hrvati, Srbi i Slovenci u XIX. st. konstituirali kao suvremene nacije na pobudu Marije Terezije i Josipa II. i da se ta činjenica ne može više zaobići. Ogorčenje s Austro-Ugarskom bilo je sve jače, osobito s Mađarskom koja je stalno nešto poduzima da proširi mađarski jezik kao uredovni u Hrvatskoj, a i s njemačkim dijelom Carevine u kojoj je jačao njemački nacionalizam. Sve to djelovalo je tako da su se Hrvati i baš pravaši počeli okretati prema Srbiji i Crnoj Gori, a Srbija je u to doba prestala priznavati austro-ugarski protektorat. Kod Hrvata je djelovao i talijanski iredentizam i imperijalizam. Tako se dogodilo da nam je 1919. prijetilo da nam Italija uzme Dalmaciju i Istru, Istru je i anektirala, da Srbija uzme Bosnu, pa dalje do Karlobaga i Dalmaciju do Neretve... A i Mađari su priznavali Tomislavovu i Krešimirovu Hrvatsku, ali samo do Save, njihovi povjesničari smatrali su da u njezin sastav nisu ulazile zemlje sjeverno od Save koje su mađarske. Trijalizam, koji bi okupio sve Hrvate u jednoj državi pod habsburškom krunom bio je najbolje rješenje, za koje Karlo IV. ipak nije imao sluha pa je to bio jedan od razloga hrvatske orijentacije prema Srbiji. Valja reći da je i među hrvatskim političarima naklonost prema trijalizmu bila slaba, za većinu ona nije bila rješenje. Čak ni ljubljanski biskup Jeglič nije bio uz Stadlera. Uz Stadlera je bio Pilar, pa Sarkotić i hrvatski generali u c. k. vojsci. Međutim u krugovima bliskim kruni zamjećivale su se simpatije prema Hrvatima, iako Stadleru ambijenti bečke diplomacije nisu bili naklonjeni. Zbog toga su Stadler i Pilar sa svojim planovima doživjeli neuspjeh

Mi smo to dijelom izbjegli ulaskom u Kraljevinu SHS.

Summary

*STADLER, PILAR AND THE YUGOSLAV COMMITTEE IN LONDON 1917-1918.
(ACCORDING TO THE ACTS OF THE MINISTRY OF THE IMPERIAL AND ROYAL
HOUSE AND THE EXTERIOR IN VIENNA)*

World War drove to the close in 1917. Coat politic was a bustle conjecturing and proposing a new deal of the Hapsbourg commonwealth in the aftermath of the war. As Russia

---

³⁶ Mirjana GROSS, O ideološkom sustavu Franje Račkoga, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU*, vol 9(1979) str. 5-33.; ISTA, »Ideja Jugoslovenstva« Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860-1862), *Historijski zbornik*, Šidakov zbornik, 29-30(1876) str. 331-345.

negotiated a peace deal in Brest Litovsk most of the Croat and Southern Slav politician believed Austria/Hungary would be victorious in the exhausting war. So the southern Slavs in the Empire proposed trialism, it means the unification of all southern Slavs, Croat, Serbs and Slovenes under the Hapsbourg Crown. In the political ambience some proposed this new state would be under the Royal and others into the Imperial Crown. The archbishop of Vrhbosna in Sarajevo Mons. Josip Stadler was initially inclined to this plan proposed by the Declaration in Vienna, on May, 30. 1917. Later he rejected this plan which would be a Yugoslavia in the Austrian frame. He suggested to the Emperor trialism with the unification of all Croats under the Hapsbourg crown. The Hungarians opposed this plan because they considered Bosnia and Dalmatia to be linked to the Hungarian crown since the Middle Ages. The Emperor was also the King of Hungary, he was inclined to the Croats, but was liable to his duties as King of Hungary and was reluctant to the new deal that would resituate dualism. The trialism was suggested by Stadler and a group of Croat generals in the I. R. Army. Austria-Hungary was a progressive but not democratic Empire, the authoritarian rule of the Emperor, the aristocracy and the generals did not suit a liberal middle class of the Empire. So Croats in the Yugoslav committee in London gained more and more land and followers in Croatia but had to accept Serbian hegemony in Yugoslavia to come also in order to avoid the creation of an enlarged Serbia to the expenses of and the cession of Istria and Dalmatia to Italy. That happened, Croatia united to Serbia with Croats being considered a minority group deprived of minority rights. That was a grim future for Croatia. Italy lost Dalmatia, but gained Istria and Rijeka.

KEY WORDS: *Josip Stadler, Ivo Pilar, Yugoslav Committee, Political History.*